

УДК 343.82

Кельман Михайло Степанович –
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії і філософії права
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Mykhailo S. Kelman –
doctor of juridical sciences, professor,
professor of theory and philosophy of law department,
Training and Scientific Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
(1/3 Knyaz Roman str., Building 19, Room 304)

Слотвінська Наталія Дмитрівна –
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Nataliia D. Slotvinska –
candidate of juridical sciences,
assistant of criminal law and procedure department,
Training and Scientific Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
(1/3 Knyaz Roman str., Building 19, Room 304)

Відступ від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України

Стаття присвячена аналізу відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України. Зроблено висновок, що існуючий нині чітко регламентований порядок відступу загалом можна оцінити позитивно, він повинен знизити ризики у тлумаченні та застосуванні норм права на шкоду правам і свободам фізичних та юридичних осіб, забезпечити єдність судової практики та створити послідовність у застосуванні норм права нижчими судами.

Ключові слова: правовідносини, суд, норма права, судова практика, закон.

Статья посвящена анализу отступления от заключения по применению нормы права в подобных правоотношениях, изложенного в ранее принятом решении Верховного Суда Украины. Сделан вывод, что существующий в настоящее время четко регламентированный порядок отступления в целом можно оценить положительно, он должен снизить риски в толковании и применении норм права в ущерб правам и свободам физических и юридических лиц, обеспечит единство судебной практики и создаст последовательность в применении норм права нижестоящими судами.

Ключевые слова: правоотношения, суд, норма права, судебная практика, закон.

M.S. Kelman, N.D. Slotvinska Digression from the Conclusion of the Supreme Court of Ukraine on Application of Legal Norm in Similar Legal Relations Developed in Adopted Decision of the Supreme Court of Ukraine

Civil law in general and Ukrainian law particularly has abstract norms and concise language of legislation. These features of laws result in the fact that in some cases only decisions of the highest judicial bodies

which have casual interpretation of legislative provisions can clarify the content of an abstract norm. In this regard, one of the tendencies in the development of Ukrainian sources of law is insertion of case law in national legal system which has an important meaning, although it contradicts national legal doctrine. After analyzing provisions of effective legislation it can be concluded that it is possible to digress from the conclusions developed in previous decisions of the Supreme Court of Ukraine only when the case is under consideration of the court of cassation if provisions of Articles 434-1 and 434-2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine were followed. At the same time the courts of the first instance and appellate courts do not have these powers to digress. It has been concluded that existing procedure for digression from the conclusions developed in adopted decisions of the highest court of Ukraine can be evaluated positively. The highest court should decrease the risks in interpretation and application of legal norms which can damage human rights and freedoms, ensure the unity of court practice and create succession of application of norms by lower courts. But the legislator could regulate a procedure of applying the Art. 434-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to legal conclusions on application of a legal norm in similar legal relations developed in decisions of the Supreme Court of Ukraine.

Keywords: legal relations, court, legal norm, court practice, law.

Постановка проблеми. Сучасна реформа системи державних органів, у тому числі судових органів, є одним з основних елементів модернізації державного устрою. У процесі реформування зростає роль судових органів та підвищилося значення судових актів, що виявляється в помітному посиленні їх правового впливу на суспільні відносини.

Судова влада як одна з гілок державної влади в даний час здійснює не тільки функцію правосуддя, а й фактично функцію правотворчості. Проблема судової практики як джерела права в Україні має суперечливий характер. З одного боку, правотворчі повноваження суду не мають прямого законодавчого закріплення; з іншого – судові акти мають виражений правотворчий характер. Виникаючі протиріччя не тільки ускладнюють діяльність судів, але і приводять до різних процесуальних порушень в діяльності органів державної влади.

У зв'язку з цим, однією з тенденцій розвитку системи джерел права України є проникнення прецедентних засад у вітчизняну правову систему, що має важливе значення, попри те, що суперечить вітчизняній правовій доктрині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України слугувало предметом розвідок таких знаних дослідників, як, наприклад, Н. Бобечко, О. Марін, Є. Морозов, І. Тетеря. В той же час, вони здебільшого аналізували згаданий інститут або у

поєднанні з іншими, суміжними, питаннями кримінального процесуального та кримінального права, або ж торкались лише окремих питань, пов'язаних з відступом від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України.

Невирішені раніше проблеми.

Враховуючи, що відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України досі залишається одним із найменш вивчених у сфері кримінального процесуального права, фактично всі вони потребують подальшого вивчення.

Мета. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої наукової статті вивчити всі питання, пов'язані з задекларованими питаннями, не видається можливим, ми звернемо увагу лише на найбільш базові положення, залишивши все інше для подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу.

Континентальне право взагалі, та українське зокрема, відрізняється високим ступенем абстрактності норм та граничною лаконічністю мови законодавства. Такі властивості законів мають наслідком той факт, що в деяких випадках тільки рішення вищих судових органів, що містять казуальне тлумачення законодавчих норм, можуть відповісти на питання про те, яким є конкретний зміст тієї чи іншої абстрактної норми.

До внесення змін до Кримінального процесуального кодексу на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського

процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 року № 2147-VIII[1], було прийнято вважати, що рішення Верховного Суду України з конкретних справ, в яких міститься казуальне тлумачення, як правило сприймається нижчестоящими судами в силу їхньої переконливості, аргументованості, але не обов'язковості, адже суд мав право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

На думку Є. Морозова, 07.03.2017 р. Верховний суд України розглядаючи справу № 21-1530a16 навів мотиви (будемо вважати що не вичерпний перелік), з огляду на які суд касаційної інстанції міг відступити від правової позиції Верховного Суду України.

Такими мотивами могли бути: 1) наслідки зіставлення характеру (змісту) спірних правовідносин та казусів (правових ситуацій), на підставі яких була сформульована правова позиція Верховного Суду України; 2) час виникнення зазначених правовідносин, умови їх дії та існування; 3) відсутність/нааявність між ними істотного часового розриву; 4) стабільність/змінність нормативного регулювання відносин, щодо яких виник спір, і тих, що були підставами для формування правового висновку; 5) відсутність/настання ґрунтовних змін в суспільному, економічному житті країни, за буття яких сформульована правова позиція Верховного Суду України почала обмежувати та/чи дезорієнтувати в питаннях забезпечення однакового застосування норм матеріального права; 6) або ж в межах конкретних фактичних обставин справи виявлені обставини, які існували на час формулювання правового висновку, але містять у собі ознаки, які не охоплюються трактуванням Верховного Суду України, та є необхідними і достатніми для прийняття іншого, зокрема, й такого, як оспорене, судового рішення[2, с. 3].

15 грудня 2017 року, з початком роботи новоствореного Верховного Суду[3] та набуття чинності змін до Кримінального процесуального кодексу України на підставі вище зазначеного Закону, було дещо змінено підхід до визначення обов'язкового характеру рішень найвищого суду у системі судустрою України як такого.

Так, відповідно до ч. 6 ст. 368 Кримінального процесуального кодексу України обираючи і застосовуючи норму закону України про кримінальну відповідальність до суспільно небезпечних діянь при ухваленні вироку, суд повинен враховувати висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду[4].

Аналізуючи згадану норму, О. Марін резонно зазначає, що виникає питання про те, наскільки обов'язковим є урахування таких висновків. Про які висновки йдеться: «висновки щодо застосування відповідних норм права» чи передбачені ст. 434-1 КПК «висновки щодо застосування норми права у подібних правовідносинах». Зі змісту ст. 434-1 КПК випливає, що «висновки щодо застосування норми права у подібних правовідносинах» настільки обов'язкові, що потреба відійти від них вимагає передачі розгляду справи у вищу інстанцію у межах Верховного Суду. Більше згадки про такі висновки у КПК України ми не знаходимо, що принаймні є дивним[5, с. 124].

Н. Бобечко, звертаючи увагу на зміст ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус судів» та ч. 6 ст. 368 КПК України, зазначає, що варто нагадати, що з редакції наведених частин і статей законодавчих актів усунуто положення про те, що суд має право відступити від правової позиції, викладеної Верховним Судом, тільки з одночасним наведенням відповідних мотивів. Чи свідчить таке редакційне уточнення про обов'язковість правових позицій найвищого органу у системі судоустрою України? У мовознавстві слово «враховувати» тлумачиться як «зважати, брати до уваги, прислухатися». Тобто правові позиції Верховного Суду не є обов'язковими для судів нижчого рівня; останні повинні лише зважити на них при розгляді та вирішенні кримінального провадження. Більше того, обов'язок врахування поширюється тільки на правові позиції Верховного Суду щодо норми закону України про кримінальну відповідальність, яку має намір застосувати суд нижчої інстанції. Натомість правові позиції найвищого суду у системі судоустрою України, які стосуються тлумачення та застосування кримінально-процесуальних норм, з лексико-граматичного тлумачення ч. 6 ст. 368 КПК України, можуть і не братися до уваги. Інакше кажучи, дотримання правових позицій

Верховного Суду ґрунтується на його авторитеті, який ще потрібно виробити[6, с. 4].

Варто зауважити, що стаття 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Водночас важливо, що статтею 434-1 Кримінального процесуального кодексу України передбачено порядок передачі кримінального провадження, яке знаходиться у Верховному Суді, на розгляд палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду, якщо необхідно відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду.

Тобто, у результаті аналізу зазначених положень, можна прийти до висновку, що відступити від висновків викладених в раніше ухвалених рішеннях Верховного Суду можна лише під час розгляду справи у касаційному суді за умов дотримання положень 434-1 та 434-2 Кримінального процесуального кодексу України, натомість суди першої та апеляційної інстанції взагалі позбавлені права такого відступу.

Одночасно, цікавим є той факт, що у КПК України законодавець прямо передбачає такий можливий порядок відступу лише, щодо висновків викладених в ухвалених рішеннях Верховного Суду, причому не згадує рішень Верховного Суду України (виняток становлять випадки передбачені ч. 11 і 15 Перехідних положень КПК України).

Натомість аналіз перехідних положень Кодексу адміністративного судочинства, Господарського процесуального кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України, свідчить про необхідність застосування особливого порядку (передачі на розгляд палати, об'єднаної або Великої Палати Верховного Суду), у випадку необхідності відступу від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду України.

Як з цього приводу зазначає І. Тетеря, фактично, висновки Верховного Суду України повинні враховуватись судами так само як і висновки Верховного Суду, оскільки, якщо суд у своєму рішенні застосує норму іншим чином, ніж передбачено висновком Верховного Суду України і справа дійде до суду касаційної інстанції, Верховний Суд, виходячи з положення підпункту 7 пункту 1 розділі XIII «Перехідні положення» ЦПК України, у разі, якщо вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах Верховного Суду України, зобов'язаний буде передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, або, в іншому випадку - скасувати таке рішення, як таке, в якому неправильно застосовано норму матеріального або процесуального права. Аналогічний порядок дій передбачено і стосовно висновків щодо застосування відповідних норм права, викладених в постановах Верховного Суду (ст. 403 ЦПК України)[7, с. 1].

Важливо, що аналіз внесених рішень у кримінальних провадженнях до Єдиного державного реєстру судових рішень, зокрема, постанови Великої Палати Верховного Суду 18 квітня 2018 року (Справа №569/1111/16-к)[5] свідчить, що Верховний Суд у своїх рішеннях все ж посилається на правові висновки викладені у рішеннях Верховного Суду України і застосовує порядок відступу від його висновків, такий який передбачений 434-1 Кримінального процесуального кодексу України.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що такий чітко регламентований порядок відступу від висновків викладених в раніше ухвалених рішеннях найвищого суду у системі судоустрою України загалом можна оцінити позитивно, він повинен знизити ризики у тлумаченні та застосуванні норм права на шкоду правам і свободам фізичних та юридичних осіб, забезпечити єдність судової практики та створити послідовність у застосуванні норм права нижчими судами. Однак, законодавцю доцільно було б детально регламентувати порядок застосування статті 434-1 Кримінального процесуального кодексу України до правових висновків щодо застосування норми права у подібних правовідносинах викладених у рішеннях Верховного Суду України.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Морозов Є. Підстави для відступлення від правової позиції Верховного суду України / Є. Морозов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/emorozov/article/26652>.
3. Про визначення дня початку роботи Верховного Суду : Постанова Пленуму Верховного Суду від 30 листопада 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://supreme.court.gov.ua>.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. Марін О. Зміст поняття «подібні правовідносини» в контексті забезпечення єдності застосування кримінального закону / О. Марін // Підприємництво, господарство і право. – 2018. – № 3. – С. 123–128.
6. Бобечко Н. Новели кримінально-процесуального законодавства України у контексті забезпечення єдності судової практики / Н. Бобечко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2018. – № 1(17). – С. 1-20.
7. Тетеря І. Про обов'язковість висновків Верховного Суду України / І. Тетеря // Протокол: юридичний інтернет-ресурс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://protokol.com.ua/ua/pro_obov_yazkovist_visnovkiv_verhovnogo_sudu_ukraini/.

References:

1. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchych aktiv : Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 No. 2147-VIII [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Ye. Morozov, Pidstavy dlia vidstuplennia vid pravovoi pozytsii Verkhovnoho sudu Ukrainy / Ye. Morozov [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://blog.liga.net/user/emorozov/article/26652>.
3. Pro vyznachennia dnia pochatku roboty Verkhovnoho Sudu : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu vid 30 lystopada 2017 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://supreme.court.gov.ua>.
4. Kryminalno-protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 roku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua>.
5. O. Marin, Zmist poniattia “podibni pravovidnosyny” v konteksti zabezpechennia yednosti zastosuvannia kryminalnogo zakonu / O. Marin // Pidprijemnytstvo, hospodarstvo i pravo. – 2018. – No. 3. – Pp. 123–128.
6. N. Bobechko, Novely kryminalno-protsesualnogo zakonodavstva Ukrainy u konteksti zabezpechennia yednosti sudovoi praktyky / N. Bobechko // Chasopys Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Seriiia “Pravo”. – 2018. – No. 1(17). – Pp. 1-20.
7. I. Teteria Pro obov'iazkovist vysnovkiv Verkhovnoho Sudu Ukrainy / I. Teteria // Protokol: yurydychnyi internet-resurs [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://protokol.com.ua/ua/pro_obov_yazkovist_visnovkiv_verhovnogo_sudu_ukraini/.